

Csúcs Sándor (*Budapest - Piliscsaba*)

A permi esetragok történetéhez

Mindkét permi nyelvben (az udmurtban és a komiban is) több olyan esetrag van (genitivus, dativus, konsekutívus, ablatívus és approximatívus), amelyek egy *-l* elemmel kezdődik. Már Castrén feltételezte, hogy ezek az esetek genetikusan kapcsolatban állnak a balti-finn nyelvek külső helyjelölő eseteivel [Nyekraszova 1986: 109]. Az alábbiakban a permi *-l*-es esetek funkcióival és eredetével foglalkozom a permi alapnyelv szempontjából. (Ez az írásom ugyanis részlet a teljes permi alapnyelv rekonstrukcióját megkísérlő monográfiámból.)

A kérdésnek gazdag irodalma van, ennek jó összefoglalását adja Nyekraszova (1986). Az újabb szakirodalomból az alább tárgyalt műveken kívül feltétlenül megemlítendő Raija Bartens könyvének vonatkozó része [Bartens 2000: 82–84, 87–88].

A **genitivus** ragja UD *-len* (dial. *-wen*), KZ *-lən*, KP *-ven*, JA *-lan*. A birtokos személyragokkal együtt a birtokviszony kifejezésére szolgál: UD *pinaljosen diššj* 'a gyerekek ruhája', *kjžpulen kwarez* 'nyírfa levele', KZ *njv-lən kijs* 'a lány keze', *stariklən turunjs* 'a férfi szénája'. Mindkét permi nyelvben használatos továbbá a habeo-szerkezetben: UD *asmelen tros užaš-josmj van* 'nekünk sok munkásunk van', KZ *mortlən veli et'i pi* 'egy embernek volt egy fia', *zonlən vokjs abu* 'a fiúnak nincs fivére'.

Ezt az esetet a korábbi szakirodalomban adessivusnak nevezték, utalva ezzel egyrészt a rag eredetére, másrészt arra a nagyfokú alaki és funkcionális hasonlóságra, ami a tárgyalt esetrag és a finn adessivus között fennáll. A permi genitivus, amelynek PP alakja **-len* lehetett, eredetileg valóban külső helyjelölő eset volt. A funkcióváltozás fázisai jól nyomonkövethetők a finn

adessivuson, amely jelölhet helyet, kifejezheti, hogy valakinél van valami, továbbá, hogy valakinek van valamije. Innen már csak egy lépés a birtokos jelzői funkció. Ennek az őspermiben történt kialakulása után a rag eredeti, helyet jelölő funkcióját elvesztette, azt az időközben kialakult névutók vették át.

A PP *-*len* összetett rag, *l* + kötőhangzó + *n* elemekből áll. Az utóbbi az UR/FU *-*nal/-nä* locativusrag végmagánhangzóját vesztett folytatója. Az *l* elem – mint említettem – más permi esetrágokban is megtalálható, továbbá: „Habitiiviisia *l*-kaasuksia on myös marissa ja itämerensuomessa ja lokaalisia *l*-adverbeja useimmissa permiläisten kielten läntisissä sukukielissä, saamessa, mordvassa ja marissa” [Bartens 1993: 33]. Mindezek összefüggenek egymással. Wichmann, Ravila és mások véleménye szerint az *l* eredetileg képző, pontosabban helynévképző (vö.: [Bartens 1993:23; továbbá Kövesi 1965: 182–183]). E nézet szerint az *l*-képzős szavak végéről adaptálódott ez az elem a rag részévé.

Újabban az *l* elemet koaffixumnak tartják [Rédei 1988: 383; Bartens 1993: 25]. R. Bartens, aki idézett tanulmányában részletesen tárgyalja a permi *l* koaffixum funkcióit és eredetét, ezt írja róla: „Johtimeksi sitä ei ole syytä tulkita, se ei muodosta uutta sanaa. Koska se ehdottomasti vaatii peräänsä taivutusaineiksi, Cx:n, siis toisen affiksiksi, voi sitä nimittää koaffiksiksi” [Bartens 1993: 25]. Továbbá: „Syy koaffiksiksi käyttöön ottoon on ollut lokaalilmaukseen luontuvan vartalon tarve” (i. h.). Ez utóbbi megállapítást annyiban lehet pontosítani, hogy az *l* koaffixum funkciója nem általában a ‘lokalitás’ jelölése volt, hanem speciálisan a ‘külső hely’ megkülönböztető jegy kifejezése. Bartens úgy véli, hogy az *l* koaffixum locativusi esetrágból származik, amely azonban csak az ugor nyelvekben maradt meg esetrágként (instrumentalis és ablativus), a finn-permi ágban egyetlen egy lapp és néhány mordvin adverbiumban maradt meg szerinte esetrágként ez az elem. Bartens szerint tehát nem képző > koaffixum > esetrág volt a fejlődés iránya, hanem éppen ellenkező: esetrág > koaffixum > képző. Bartens elmélete nagyon közel áll Szerebrennyikovéhoz (1963: 47 kk.), aki az *l* koaffixumot alapnyelvi *l* superessivus ragból származtatja.

Rédei [1996: 259] úgy véli, hogy a koaffixum UR *-*la/-lä* denominális névszóképzőből (kicsinyítő képzőből) származik, amely már a FU alapnyelvben helyet jelölő funkcióval rendelkezett. Cikke végén Rédei – utalva Bartens véleményére – megerősíti álláspontját, amely szerint: ...unterstützen die uralischen Sprachen, in denen verschiedene Koaffixe vorkommen, eher die von mir dargestellte Entwicklungslinie: (Konnektiv →) lokales Ableitungssuffix → Koaffix bzw. (Konnektiv →) lokales Ableitungssuffix → Kasussuffix” [Rédei 1996: 269].

A másik vitatott kérdés az *l*-elemet tartalmazó esetragokkal kapcsolatban, hogy mikor keletkeztek. „Bezüglich des Alters dieser Suffixe sind die Meinungen geteilt: nach der Ansicht einzelner Forscher sind sie FP Ursprungs, nach der anderer haben wir es in den ostseefinnischen Sprachen, im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen mit voneinander unabhängigen, konvergenten Entwicklungen zu tun. Die Vertreter der zweiten Theorie berufen sich darauf, dass die Suffixe mit dem Koaffix *l* im Lappischen und im Mordwinischen fehlen. – foglalja össze Rédei [1988: 383] a vonatkozó nézeteket. Wichmann [1923–24: 161] a genitivus, a dativus (nála adessivus és allativus), valamint az approximativus ragját FP eredetűnek tartja, Szerebrennyikov az összes idetartozó esetragot őspერი eredetűnek magyarázza. Bartens nem foglal állást ebben a kérdésben, újabb művében pedig ezt írja a balti-finn, mari és permi *-l*-es kázusokról: „Niillä merkitään sellaisia funktioita, jotka liittyvät elollisiin olentoihin: habitivisia, datiivisia, abdatiivisia. Tämä samanlainen käyttö näissä kielissä antaa aiheen olettaa, että juuri tässä tehtävässä permiläisillä, marilaisilla ja itämerensuomalaisilla kaasuksilla on yhteinen pohja” [Bartens 2000: 83]. Az idézetből nem derül ki egyértelműen, hogy a közös alap („yhteinen pohja”) közös eredetet jelent-e, vagy csak azonos szemléletet. Mindenesetre a tárgyalt esetek elvont használata csak másodlagos lehet, azt feltétlenül meg kellett előznie a konkrét, helyet jelölő funkciónak. Rédei [1996: 259–260] véleménye: ”Ungeachtet, dass die *l*-Kasus in den ostseefinnischen, permischen Sprachen und im Tscheremissischen vorhanden sind, kann man daran nicht denken, dass sie in der FP-Grundsprache entstanden wären. Gegen das Entstehen in der FP Periode fällt die Tatsache ernst ins Gewicht, dass diese Suffixe in den Paradigmensystemen jener Sprachen (Lappisch, Mordwinisch) völlig fehlen, die den ostseefinnischen Sprachen am nächsten stehen. Die meisten Forscher vertreten die Meinung, dass die Kasussysteme mit *l* in den fraglichen Sprachen Ergebnisse paralleler Entwicklung sind. Überdies darf man nicht ausser acht lassen, dass Kasussuffixe mit dem Koaffix *l* in Adverbien pronominaler Herkunft in sämtlichen FP Sprachen also auch im Lappischen und Mordwinischen vorzufinden sind... Adverbien solcher Art kamen bereits in der FP Grundsprache vor, und sie dürften als Ansatz dazu gedient haben, dass sich das System der Kasussuffixe mit dem Koaffix *l* auf dem Wege einer konvergenten Entwicklung in den permischen Sprachen und im Tscheremissischen herausgebildet hat”. Rédei fenti okfejtésével az a probléma, hogy az uráli nyelvekben az adverbiumok általában főnevek vagy névmások ragozott alakjaiból keletkeztek. Ha pedig a névmásoknak voltak a FP-ben *-l*-es esetalakjai, akkor a főneveknek is lehettek.

Mint Bartens és Rédei példáiból látható, az *l* elem adverbiumokban a mordvinban és a lappban is megtalálható, tehát joggal feltételezzük, hogy az *l*

koaffixum már az FP-ben létezett és már a finn-permi korban megkezdődött az új, külső helyjelölő esetek kialakulása. Elsőként az adessivus-genitivus jött létre, ezt és a valamivel később keletkezett allativus-dativust tehát a FP-ből örökölte az ősspermi. A többi idetartozó kázus feltehetőleg az ősspermi korban keletkezett. Az *l* koaffixum eredetével kapcsolatban Rédei fent említett magyarázata logikusabbnak és ezért elfogadhatóbbnak tűnik, mint Bartensé. Meg kell azonban jegyezni, hogy a PP nyelvi rendszer rekonstrukcióját ennek a kérdésnek az eldöntése nem befolyásolja.

Az **ablativus** ragja UD *-leš* (dial. *-weš*, *-liš*), KZ *-ljš*, KP *-viš*, JA *-liš*, amely változatos jelentéstartalmakat hordozhat. A udmurtban kifejezhet hely-, eredet-, és okhatározót: *Petrov mašinales palenskiz, kanavaje ušiz* 'Petrov elugrott a géptől, (és) beleesett a csatornába', *stalles kuso lešto* 'acélból készítik a kaszát', *šunjtles lįmį šuna* 'a melegtől a hó elolvad'. Használatos hasonlításban *šundįles jugit* 'napnál világosabb', *l'itrles gįjtges* '(egy) liternél kevesebb', *memi kįljos zarńileš no dunoješ* 'az anyai szavak az aranynál is értékesebbek') és vonzatként (*kabanleš val ug kįškaški* 'a szénaboglyától a ló nem fél'). Genitivusi szerepe van, ha a birtok a mondat tárgya: *muzejles jurtse tupatjano* 'a múzeum épületét renoválni kell'.

A komiban ablativus-genitivusnak nevezik, és jelölheti a személyt, akitől elidegenítenek, kérnek vagy kérdeznek valamit, pl. *kori jortlįš kńigase* 'elkértem a barátomtól a könyvet', *ńebi nįvlįš žoriž* 'vettem a lánytól virágot', *mortlįš juašńį* 'az embertől megkérdezni'. A udmurthoz hasonlóan a birtokos jelzőt jelöli, ha a birtok a mondat tárgya: *t'etka stariklįš nįvse vek vidę* 'a mostoha a férj leányát állandóan szidja', *kįvzi čojlįš šįlemse* 'hallgattam a nővérem énekét'.

Mint a példákban látható, a udmurtban az ablativus használati köre némileg szélesebb, mint a komiban. A PP-re a hely-, eredet- és okhatározói funkciók rekonstruálhatók, továbbá a 'kér, kérdez, elvesz' és hasonló jelentésű igék vonzataként való használat. Már az ősspermiben kialakulhatott a genitivusi (birtokos jelzői) szerepe is, a ma is érvényes korlátozással. Ez a némileg szokatlan funkció Szerebrennyikov [1963: 51] szerint olyan mondatokban alakulhatott ki, mint pl. KZ *bošta mortlįš purtse*. Ez eredetleg csak azt jelentette, hogy 'elveszem az embertől a kését' később azonban azt is, hogy 'elveszem az ember kését'. A funkcióbővülést elősegíthette, hogy a rag *š* eleme eredetileg valahová tartozást jelentő melléknévképző volt, tehát példamondatunk ősspermi előde azt jelenthette, hogy 'elveszem az emberhez tartozó kését'. (Ugyanez az *š* elem alkotja a permi elativusragot is.)

A PP *-leš/-lįš* ablativusrag az ősspermi korban alakult ki. Összetevői a korábban tárgyalt *l* koaffixum + kötőhangzó + *š* elativusrag. Mint számos más todaléknak ennek is két, kötőhangzójában különböző változata volt,

amelyek a PP-ben szabadon váltakoztak. Később egyes nyelvjárásokban az egyik, másokban a másik alak állandósult. A mai *i* PP *i*-ből keletkezett a rákövetkező palatális mássalhangzó hatására. Feltűnő hasonlóság mutatkozik a permi és a cseremiszi ablativusrag (-*leč*) között. Ez azonban lehet párhuzamos fejlődés eredménye, illetve részben véletlen jelenség is.

A **dativus** ragja UD -*li*, egyes nyelvjárásokban -*wi*, KZ -*li*, LU -*le*, KP -*ve*, JA -*le*. A udmurtban leggyakrabban részeshatározó, pl. *neneli jurttini* 'segíteni az anyának', *ešeli kniga šoti* 'a barátomnak könyvet adtam', *suzezreli kišet kužmaz* 'a hűgának kendőt ajándékozott', de kifejezhet időt, pl. *kik nunalli* 'két napra', célt pl. *Ol'a vuli mine* 'Olja vízért megy' és ered ményt is pl. *čašjiz, kižpuez šelepli permiz* 'a villám belecsapott, a nyírfa forgáccsá változott'. Személytelen szerkezetekben az alany kifejezésére szolgál: *Kol'ali dišetis dori minono luiz* 'Koljának a tanárhoz kellett menni'.

A komiból a részeshatározói szerepre találtam példákat: *vištalis vił'tor mamisli* 'elmondta az újságot az édesanyjának', *šetis kožin mijan pečli* 'átadta az ajándékot a nagymamánknak', *siž sili i kolē!* 'úgy kell neki!'.

Mai szerepe alapján a dativus funkciói közül a részeshatározói rekonstruálható teljes bizonyossággal a PP-re. Meg kell azonban említeni, hogy az esetragok mai használati körét sem ismerjük eléggé, enélkül pedig az őspani állapotot sem rekonstruálhatjuk kielégítően.

A PP -*li/le* dativusrag Wichmann (1923–24: 161) szerint FP eredetű, összetevői az őspani kor kezdetén: *l* koaffixum + kötőhangzó + *k* lativusrag. A *-*k* már a korai őspanmiben lekopott, szerepét az előtte álló magánhangzó vette át, amit új funkciója és a fonotaktikai szabályok óvtak meg a lekopástól. A PP variánsok közül a legtöbb nyelvjárásban az első vált általánossá, csak a LU és KP nyelvjárásokban található meg a *-*le* változat szabályos folytatója.

A **consecutivus** csak a komiban van meg, ragja: -*la*. Cél- és okhatározót fejezhet ki, pl. *munis náňla* 'elment kenyérért', *me turunla vetla* 'ich gehe aus, um Heu zu holen', *gerdeđis janžimisla* 'elpirult szegyenében', *dišla* 'wegen der Faulheit', *me kula šogla* 'meghalok a bánattól'.

A ragot őspani eredetűnek tarthatjuk (ez R. Bartens véleménye is, 1993: 24, 2000: 88.), annak ellenére, hogy a udmurtban esetragként nem maradt meg. Mindkét permi nyelvben megtalálható ugyanis ez a rag határozószókban, pl. UD *ažla* 'előbb, régebben, előre, előbb', KZ *berla* 'ismét', továbbá a biztosan őspani approximativus rag (PP *-*larí*) komponenseként. A consecutivus rag eredetileg ugyanazokból az elemekből épült fel, mint a Dat., vagyis: *l* koaffixum + kötőhangzó + *k* lativusrag. A mai permi dativus és KZ consecutivus kialakulását tehát a következőképpen képzelhetjük el: a finnpermi alapnyelvből örökölt, *-*l3k* allativus-dativusrag a korai őspanmiben a

*-k lekopása után *-lj/-le/-la alakban funkcionált. A három alak kezdetben szabadon váltakozott. (Az őspermiben általában ez a három magánhangzó állhatott nem-első szótagban.) A rag jelentése is módosult, helyet jelölő funkcióját elvesztette és a már korábban kialakult részeshatározói szerep vált dominánssá, illetve kialakult a célhatározói jelentés is.

Általános tendencia, hogy a grammatikai morfémák szabadon váltakozó alakváltozatai tartósan nem maradnak fenn. A szabad variálódás ugyanis növeli a redundanciát, de nem segíti elő, hanem inkább hátráltatja a kommunikáció eredményességét. A nyelv tehát általában megszünteti a szabad variánsokat, vagy úgy, hogy egyikük kiszorítja a használatból a többit – ez történt a udmurtban, ahol a -lj alak maradt meg esetragként, a -la az adverbiumokba szorult vissza, a -le pedig kiveszett –, vagy úgy, hogy az alakváltozatok között funkciómegoszlás következik be. (Ez történt a komiban, ahol a célhatározói jelentés a -la alakhoz kapcsolódott, biztosítva ezzel annak esetragként való megmaradását.)

Lehetséges, hogy a *-lj és a *-la alakok közötti funkcionális elkülönülés már a PP-ben megkezdődött, de csak a komiban tudott érvényesülni. Megemlítendő, hogy a cseremisiz comparativus (-la, illetve -la/-lä) alakilag egybeesik a KZ consecutivusszal. Ez feltehetőleg párhuzamos fejlődés eredménye.

Az **approximativus** ragja UD, KZ -lañ, KP -vañ 'felé, irányába'. Kifejezhet hely- és időhatározót: UD *nił šurlaň bižiz* 'a lány a folyó felé futott', *gužemlaň oži luiz* 'ez a nyár közeledtével történt', KZ *mung karlaň* 'a város felé megy', *vižedę verlaň* 'az erdő felé néz', *mamlaňis mung* 'az anyjára hasonlít', KP *tuljslaň pogod'd'ajs vežsis* 'tavasz felé az időjárás megváltozott'.

Az approximativus a PP-ben is *-lañ alakú volt és feltehetőleg funkciói is ugyanazok voltak, mint a mai permi nyelvekben. Komponensei: *l* koaffixum + kötőhangzó + *ñ* UR lativus-dativusrag. A rag valószínűleg az őspermiben keletkezett. A cseremisiz dativus (-lan, illetve -lan/-län) alakilag közel áll a permi approximativushoz és azonos komponensekből áll. Ennek ellenére a permi és a cseremisiz ragot párhuzamos különfejlődés eredményének tartják [Rédei 1996: 259–260]. Figyelemre méltó, hogy ennek a ragnak a magánhangzója már a PP-ben *a*-ként rögzült (sőt az is lehetséges, hogy kezdettől fogva **a* volt), míg a többi, *l* koaffixummal képzett esetragban ekkor még két vagy három vokális variálódhatott. Ez talán a Px ragozásban jelentkező illativusrag hatásával magyarázható. Az approximativus végig megtartotta konkrét, helyet jelölő funkcióját, míg a többi *l*-es esetrag jelentése részben vagy teljesen absztrahálódott.

Az elmondottakat összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a tárgyalt öt kázusrag közül kettő már a finn-permi alapnyelvben létrejött, a másik három pedig az őspermiben keletkezett. Ez a vélemény első látásra esetleg meglepőnek tűnik, hiszen talán logikusabb lenne azt feltételezni, hogy az azonos mód-

on felépülő esetrágok azonos nyelvtörténeti korban keletkeztek. Nem szabad azonban elfelejteni arról, hogy a nyelv folyamatosan fejlődik és nem ismer korszakhatárokat (azokat mindig a kutatók állapítják meg). Tehát semmi elvi akadályja nincs annak, hogy egymással összefüggő, de lényegükben diszkrét nyelvi változások sorozata egy korábbi nyelvtörténeti korszakban kezdődjék és egy későbbiben fejeződjék be.

RÖVIDÍTÉSEK

FP – finn-permi alapnyelv; **FU** – finnugor alapnyelv; **JA** – jazvai nyelvjárás (komi); **KP** – komi-permják nyelv; **KZ** – komi-zürjén nyelv; **LU** – luzai nyelvjárás (komi); **PP** – permi alapnyelv; **UD** – udmurt nyelv; **UR** – uráli alapnyelv.

IRODALOM

- A. Kövesi M.* (1965). A permi nyelvek ősi képzői. Budapest.
- Bartens R.* (1993). Permiläiset / ja s koaffiksit. Sananjalka 35: 23–42.
- Bartens R.* (2000). Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. Helsinki. MSFOu. 238 s.
- Nyekraszova G.* (1986) – *Некрасова Г. К истории изучения /-овых падежей в коми языке.* FU 13:105–116.
- Rédei K.* (1988). Geschichte der permischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.) The Uralic Languages. E. J. Brill, Leiden... 351–394.
- Rédei K.* (1996). Zu der Geschichte des PU-PFU Kasussystems. Die Rolle der Koaffixe in der Herausbildung der Deklination. In: Lapponica et Uralica. Uppsala. 257–271 S.
- Szerebrennyikov B. A.* (1963) – *Серебренников Б. А. Историческая морфология пермских языков.* Москва.
- Wichmann Y.* (1923–24). Zur permischen Grammatik. FUF 16: 146–163 S.